

ונתנה תוקף

דברי הסבר על הפיוט – ונתנה תוקף:

הפיוט 'ונתנה תוקף' הוא פיוט קדום מאוד, הידוע גם מן הגניזה הקהירית. עובדה זו סותרת לכאורה את הסיפור המייחס את חיבורו לר' אמנון ממגנצא בן אשכנז הקדומה (סביב שנת 1000 לספירה). סתירה זו הביאה בעבר חוקרים שונים לפקפק בכלל במציאותו של חכם בשם ר' אמנון, ולייחס לסיפור ערך אגדתי בלבד. המאמר מנסה ליישב סתירה זו תוך מעקב על דרכי מסירתו האפשריות של הפיוט במשך התקופות השונות. דרכי המסירה ניתנות לבדיקה בעזרת כלי המחקר המקובלים למעקב אחרי תפוצה של פיוטים: א. בחינת מנהגי התפילה בקהילות שאליהן הגיע הפיוט ותיאור תהליך הפצתו. ב. בחינת השפעתו של הפיוט על פייטנים אחרים בתקופות שונות. ג. בחינה מחודשת של הסיפור על ר' אמנון (או ליתר דיוק: הפרטים בסיפור העוסקים בפיוט המדובר) לאור המידע ההיסטורי הזה. שלושה כיווני מחקר אלו מובילים למסקנה אחת: 'ונתנה תוקף', שהוא אמנם סילוק ארץ-ישראלי קדום, הגיע בתחילה מארץ ישראל לאיטליה, ומשם, במהלך המאות האחת עשרה והשתיים עשרה, הגיע לאשכנז ולצרפת. בין השאר מתברר שהשם 'אמנון' הוא שם יהודי-איטלקי טיפוסי, ורבי אמנון ממגנצא היה כנראה חכם ממשפחה איטלקית. אף מוצאו של ר' קלונימוס בן משולם, שאותו לימד רבי אמנון את הפיוט לפי הסיפור - הוא איטלקי. ר' אמנון ור' קלונימוס הכירו את הפיוט מהמסורת הליטורגית האיטלקית שלהם, ותרמו להפצתו באשכנז. קטע הסיפור, המתאר את הפצת הפיוט באשכנז, מתאר מציאות אשכנזית קדומה, מציאות שהיא קדומה בהרבה לזמנו של ר' אפרים מבונא (בן המחצית השנייה של המאה הי"ב), אשר העלה את הסיפור על הכתב לראשונה.

הפיוט מהווה שיאה של תפילת מוסף של ראש השנה ושל יום הכיפורים בעיקר בנוסח התפילה של יהודי אשכנז, ולמעשה רגעי אמירתו ושירתו מהווים אחד השיאים המרגשים של הימים הנוראים בכלל. מחברו של הפיוט אינו ידוע. על פי המסורת, הפיוט מיוחס לר' אמנון ממגנצא אולם המחקר שולל אפשרות זו. בספר אור זרוע (הלכות ראש השנה, רע"ו) מסופר אודות גדול הדור, ר' אמנון ממגנצא, שדרש ממנו ההגמון להמיר את דתו, ולאחר הפצרות רבות דחה את שליחיו בהודיעו להם שהוא מבקש להרהר בדבר שלושה ימים. אבל לאחר שיצאו ממנו השליחים נקפו לבו על שהוציא מפיו מלים אלו, והוא צם וחלה ונדכא. ביום השלישי, כששבו אליו שליחי ההגמון, סירב ללכת עמם. ציווה ההגמון להביאו בעל כורחו. כשהובא אליו ר' אמנון, שאל אותו ההגמון מדוע לא הגיע בעצמו במועד שנקבע. השיב לו ר' אמנון: "אני את משפטי אחרוץ, כי הלשון אשר דבר ותכזב לך - דינה לחתכה". וההגמון ענה לו: "לא, כי הלשון לא אחתוך, כי היטב דיברה, אלא הרגלים אשר לא באו למועד אשר דברת אלי - אקצץ, ואת יתר הגוף איסר". ההגמון ציוה לקצץ את פרקי אצבעות ידיו ורגליו. ובכל פרק נשאל אמנון אם הוא חוזר בו ומוכן להצטרף לאמונה הנוצרית, ור' אמנון - מתוך אמונתו החזקה באלהי ישראל - מיאן. כשהגיע ראש השנה ביקש מקרוביו להביאו לבית הכנסת עם פרקי אצבעותיו המשומרים, ולהשכיבו אצל שליח הציבור. ובהגיע שליח הציבור לתפילת קדושה ביקש ממנו אמנון להמתין מעט כדי שיקדש את השם הגדול, ופתח באמירת הפיוט הזה.

הפיוט פותח בתמונה מעוררת אימה של המתרחש בראש השנה בשמים. תמונה זו מבוססת על תיאורי יום הדין באחרית הימים במקרא. בהמשך הפיוט מתוארת חלופיותו ושפלותו של האדם, מול עוצמתו ונצחיותו של האל, המרוכזת לקראת סוף הפיוט בשמו של האל שאותו מקדישים המלאכים ועמם - בתפילת הקדושה - גם בני האדם.

מתוך אתר: הזמנה לפיוט, מאת: אברהם פרנקל

וַתִּנֶּה תִקּוֹף קִדְשָׁת הַיּוֹם,
כִּי הוּא נוֹרָא וְאֵלִים.
וּבֹ תִנְשֵׂא מַלְכוּתָהּ, וַיִּכּוֹן בְּחֶסֶד כְּסָאָהּ,
וַתֵּשֶׁב עָלֶיהָ בְּאַמָּת.

אַמָּת כִּי אֶתָּה הוּא דִין וּמוֹכִיחַ וַיּוֹדֵעַ וְעַד,
וְכֹתֵב וְחוֹתֵם וְסוֹפֵר וּמוֹנֶה,
וְתוֹכֵר כָּל הַנְּשָׁכָחוֹת,
וְתַפְתַּח אֶת סֵפֶר הַזְּכוֹנוֹת,
וַיִּמְאֲלֶיהָ לְקָרָא, וְחוֹתֵם יָד כָּל אָדָם בּוֹ.

וּבְשׁוֹפֵר גָּדוֹל יִתְקַע
וְקוֹל דְּמָמָה דְּקָה יִשְׁמַע.
וַיִּמְלֵאכִים לְחַפְזוֹן,
וְחִיל וּרְעֵדָה יֵאֱחָזוֹן,
וַיֹּאמְרוּ: הִנֵּה יוֹם הַדִּין
לְפָקֵד עַל צָבָא-מְרוֹם בְּדִין.
כִּי לֹא יִזְכּוּ בְּעֵינֶיהָ בְּדִין.

וְכָל בְּאֵי-עוֹלָם יַעֲבִירוּ לְפָנֶיהָ כְּבָנֵי-מְרוֹן.
כְּבִקְרַת רוּעָה עֶדְרוֹ, מַעֲבִיר צֹאנֹו תַּחַת שִׁבְטֹו,
כֵּן תַּעֲבִיר וְתִסְפֹּר וְתִמְנָה וְתִפְקֹד
נֶפֶשׁ כָּל חַי.
וְתַחֲתֶיהָ קֹצֶבָה לְכָל בְּרִיָּה. וְתַכְתֵּב אֶת גִּזְרֵי דִינָם.

בְּרֹאשׁ הַשָּׁנָה יִכְתְּבוּן
וּבַיּוֹם צוֹם כְּפֹור חֲתֻמּוֹן:
כְּמָה יַעֲבִירוּ וְכְמָה יִבְרָאוּן,
מִי חֲתִיָּה. וּמִי יָמוּת,
מִי בְּקִצּוֹ וּמִי לֹא בְּקִצּוֹ,
מִי בְּמִים וּמִי בְּאֵשׁ,
מִי בַּחֲרֵב וּמִי בַּחֲתִיָּה,
מִי בְּרַעַשׁ וּמִי בַּמִּגְפָּה,
מִי יְנוּחַ וּמִי יָנוּעַ,
מִי יִשְׁקֹט וּמִי יִטְרֹף,
מִי יִשְׁלֹוּ וּמִי יִתְיַסֵּר,
מִי יָרוּם וּמִי יִשְׁפֹּל,
מִי יַעֲשֶׂר וּמִי יַעֲנִי.

וְתִשׁוּבָה וְתִפְלָה וְצִדְקָה
מַעֲבִירִין אֶת רֹעַ הַגִּזְרָה.

אַמָּת כִּי אֶתָּה הוּא יוֹצֵרִים, וְאַתָּה יוֹדֵעַ יִצְרָם,
כִּי הֵם בְּשָׂר וָדָם.
אָדָם יִסּוּדוֹ מֵעַפָּר וְסוּפוֹ לְעָפָר,
בְּנִפְשׁוֹ יָבִיא לְחֻמּוֹ.

מִשׁוּל כְּחָרָס הַנְּשִׁפָּר, כְּחָצִיר גֵּבֶשׁ וְכִצִּיץ נוֹבֵל, וְכִצֵּל עוֹבֵר,
וְכִעֲגוֹן כְּלָה, וְכִרְוּחַ נוֹשֶׁבֶת, וְכִאֲבָק פּוֹרֵחַ, וְכִחֲלוּם זְעוּף.

וְאַתָּה הוּא מְלֹךְ, אֵל חַי וְקַיִם.

אמנון ממגנצא
[הנוסח הוא לפי הספר "ענני" בעריכת פנחס שדה]
תלמוד בבלי, מסכת ראש השנה דף טז ע"ב

אמר רבי כרוספדאי אמר רבי יוחנן: שלשה ספרים נפתחין בראש השנה: אחד של רשעים גמורין, ואחד של צדיקים גמורין, ואחד של בינוניים.

צדיקים גמורין - נכתבין ונחתמין לאלתר לחיים,
 רשעים גמורין - נכתבין ונחתמין לאלתר למיתה,
 בינוניים - תלויין ועומדין מראש השנה ועד יום הכפורים.

משנה מסכת ראש השנה פרק א

בְּרֹאשׁ הַשָּׁנָה כָּל בָּאֵי הָעוֹלָם עוֹבְרִין לְפָנָיו כְּבָנֵי מְרוֹן, שֶׁנֶּאֱמַר (תהלים לג, טו) "הַיּוֹצֵר יַחַד לִבָּם, הַמִּבִּין אֶל כָּל מַעֲשֵׂיהֶם".

בבלי, ראש השנה יח ע"א

מהו "כְּבָנֵי מְרוֹן"? כאן פירשו: "כבני צאן" [בארמית "אימרנא" = צאן].

שאלות על הפיוט:

- איך הקטע משוחח עם הקטע של ר' כרוספדאי?
- במה עוסקת התפילה? מה "הסיפור" שהיא מספרת?
- מהי תשובה בשבילי?
 מהי תפילה בשבילי?
 מהי צדקה בשבילי?

אדמיאל קוסמן פיוט למוסף של ראש השנה

ואיך אתה מביט מלמעלה? פותח עוד שנה?
 ואיך אתה סופר אותנו, כמו כבשים פועים,
 קרבים אליך, לבמה?
 ומה אתה אומר עלינו,
 על העץ, ועל הפרי, ועל העוף,
 על החיה, והבהמה?
 ואיך אתה מונה אותנו לפגוע
 בחגים של השנה?

על איזה תעריף דברת? וכמה תבקש?
 ואיך אתה מדליק אותנו? את מי תזרק
 למים קדש? ומי ראשון? כל לאש?
 ומה כתוב לך למעלה, במטותא,
 על שבעים מיתות בית-דין?
 ומה הפעם תחדש??

תשמע, אתה לבד אחד ששט למעלה.
 אתה גבור, מדהים, אדיר.
 אנחנו ציץ עובר.
 אנחנו עדר צאן פועה בדיר,
 אתה מונה, סופר.
 אנחנו קש נדר, פרוע,
 על גרגיר-הערמה.

ורק אתה משיב הרוח,
 על קלפת-האדמה.

Who by fire Leonard Cohen And who by fire, who by water, Who in the sunshine, who in the night time, Who by high ordeal, who by common trial, Who in your merry merry month of may, Who by very slow decay, And who shall i say is calling? And who in her lonely slip, who by barbiturate, Who in these realms of love, who by something blunt, And who by avalanche, who by powder, Who for his greed, who for his hunger, And who shall i say is calling? And who by brave assent, who by accident, Who in solitude, who in this mirror, Who by his lady's command, who by his own hand, Who in mortal chains, who in power, And who shall i say is calling?	מי באש / ליאונרד כהן תרגום: אורי דותן בוכנר ומי באש, מי במים מי לאור חמה, מי בליל אפלה מי בסבל רב, מי סתם כך מי ביום פריחה אביבית, מי בגסיסה איטית ומה אומר? מי הוא זה, מי המבקש? ומי בנפילה, מי בתרופות הרגעה מי בממלכת האהבה, מי באבחה מהירה מי במפולת שלגים, מי באבקת סמים מי בתאוות בָּצֵעוּ, מי בגלל רעבונו ומה אומר? מי הוא זה, מי המבקש? ומי בהשלמה אמיצה, מי בתאונה מי גלמוד בבדידותו, מי אל מול מראתו מי בפקודת גבירתו, מי בידיו שלו מי אסור בכבלים, מי בכוחות רבים ומה אומר? מי הוא זה, מי המבקש?
---	---

גלעד קריב (מתוך האתר של התנועה ליהדות מתקדמת):

מכל מלות הפיוט ידועות אותן שלוש מלות קוד, שהפכו סמל לעשרת ימי התשובה - **תשובה, תפילה וצדקה** - ושאמורות להציל את האדם מהגורל שנגזר עליו על ידי האל: "ותשובה ותפילה וצדקה - מעבירין את רוע הגזירה". אם אכן תפילת "ונתנה תוקף" משמיעה באוזנינו מעין קריאת תיגר על תפיסת העולם הליברלית, כדאי לשים לב לאותן מלות קוד, ומה שיש בכוחן, אולי, כדי ללמד על עולמנו המתחלף - לטוב ולרע.

בדורות האחרונים, דומה שהשיגיהם הכבירים של התבונה האנושית - המדע הביקורתי והמחקר השיטתי - מטילים צל על עמוד התיכון של האמונה הדתית המסורתית ושל השקפת העולם הליברלית גם יחד - חופש הבחירה המסור בידי האדם.

מדעי הנפש והחברה מלמדים אותנו על מכלול הנסיבות שמשפיע על דרך התנהגותו של האדם, עד כמה מעשים שנעשו בנו ולנו נותנים את אותותיהם לשנים ארוכות ומצמצמים את יכולתנו לבחור. חוקרי מוח מאתגרים את ההפרדה המסורתית בין גוף לנפש, ומלמדים אותנו שרבות מן ההתנהגויות שאותן אנו רואים כבחירה, הן למעשה תוצאה של תנודות כימיות ותגובות חשמליות. אנשי מדעי הטבע מציבים סימני שאלה על מה שאנו תופשים כעובדות חיים ברורות ומוחלטות: תודעת הזמן, רצף של עבר הווה ועתיד, ממשות החומר. סימני שאלה, שאך מעט מהם מובנים לנו, ההדיוטות.

האמנם האדם יכול להכריע את דרכו? **מושג התשובה**, הראשון מבין מלות הקוד של הפיוט העתיק, מסמל את הדבקות ברעיון הקדום, שבריאתו של האדם בצלם אלוהים מבטאת בראש וראשונה את עמידתו המוסרית בעולם, את יכולתו לבחור בין חטא וחסד, ואת האחריות הנגררת לבחירה זו.

הפיוט קורא לנו לאחוז באופן הבסיסי ביותר ברעיון חופש הבחירה ולנסות ליישבו עם כל אשר רכשנו בכוח שכלנו. בעולם שבו כל פעולה אנושית מוסברת באין ספור גורמים וסיבות, משקף מושג התשובה את האמונה היסודית, שברגע המכריע נדרש האדם לבצע בחירה שיכולה להתעלות מעל מכלול הסיבות והגורמים.

את ההכרה הזאת היטיב יותר מכולם לבטא ויקטור פרנקל, הפסיכיאטר האקזיסטנציאליסט, ניצול מחנות ההשמדה, שכתב בספרו "האדם מחפש משמעות": "ניסיון חיי המחנה מורה לנו כי יש בידי האדם חופש בחירת פעולה... אדם מסוגל לשמור על שארית של חירות רוחנית, של עצמאות מחשבה אף בתנאים הנוראים אלה של עקה נפשית וגופנית. אנחנו, שחיינו במחנות ריכוז, זוכרים את האנשים אשר היו עוברים מצרף לצרף כדי לעודד את רוחם של אחרים, כדי לפרוס להם מפרוסת לחםם האחרונה. אולי הם היו מעטים אך די בהם להוכיח, כי אפשר ליטול מן האדם את הכל חוץ מדבר אחד: את האחרונה שבחירותיו אנוש - לבחור את עמדתו במערכת נסיבות מסוימות, לבחור את דרכו".

בצד מושג התשובה, מציב הפיוט העתיק את **מושג התפילה** כסמל לאתגר גדול נוסף שעומד בפני בני המערב - העולם החומרי, שהולך ומשתכלל לו. התפילה היא אחת ההתנהגויות האנושיות המובהקות, שמשקפות את הכרתו של האדם בחשיבותה של הרוח. בעולם שהמיר כמעט את כל סולמות ההערכה בסולמות ששלביהם הם ממון ועושר חומרי, מסמלת התפילה את האתגר להותיר לרוח ולרוחניות את מקומן.

שנים רבות פינתה התפילה את מקומה בחברה הישראלית למחווות רוח קולקטיוויות אחרות, שנוצקו בדמותו של המפעל הציוני. עתה, כשחלק ממחווות אלו איבדו את כוחן, עלינו לאושש את התפילה הישראלית כאחד הביטויים המרכזיים של הרוח, למען לא יתמלא לו החלל בחומר. קריאתו של מחבר הפיוט, להעניק לתפילה את מקומה במארז הרוח הקולקטיווי - רלוונטית לימינו לא פחות מאשר לימיו.

ולבסוף **מושג הצדקה**, השלישי לחבלי ההצלה שמעניק הפיוט לאדם ולחברה. בעולם שבו מוענקת הבכורה לחומר, מאיימת החומרניות להסתיר מן האדם את זולתו. עולם, המקדש את עוצמתו של היחיד ואת רצונותיו, עלול להחניק את הכרתו הדתית או ההומניסטית, שכל בני האדם נבראו בצלם.

בראשית דרכו של העולם המערבי, צעדו להן מהפיכות החומר יחד עם ההכרה בקדושת חייו של האדם ובערך הייחודי הטמון בכל אחד ואחת. מהפיכות החומר צעדו מהר. מהפיכת קדושת חיי האדם וערכו התקדמה צעד אחד צעד. וכך שגרת החיים, המתנהלת בעיקר לקול תופיה של מהפיכת החומר, מסתירה לא אחת את הזולת ומצוקותיו. בגדר ההפרדה האנושית הבנויה מלבנים של הישגיות ורצון להצלחה, פותח מושג הצדקה שערים, בהם אנו נקראים לעבור אל עבר האחר, הניצב מנגד לנו.

"תשובה, תפילה וצדקה - מעבירים את רוע הגזירה", קובע הפיוט העתיק. דווקא כמי שמחבקים את טובה של התרבות המערבית וערכיה הליברליים, וכמי שמכירים בברכה השורה בעולמנו בזכותם, שומה עלינו גם להכיר בגזרותיהם. בימים הראשונים של השנה החדשה העברית, המשלבים בין חגיגות ותקווה לחשבון נפש, מעניק הפיוט העתיק מעין תזכורת לצורך בחיזוק האמונה כי לכל אדם, בכל עת, עומדת הבחירה וכי בחירותינו תיטבנה אם נכיר בצורך הטבעי בנו להתעלות, לא אחת, מעל לחומר ולחולין ובחובה להכיר בערכו, הבלתי ניתן לערעור, של האחר.